

វ៉ាន់ឌី កាអុន

Vandy Kaonn

សុបិន និង ការពិត

• Cambodge : rêves et réalités

កំរ៉ង់ កាអុន

សុបិន និង ការពិត

ភាគ ១

បន្ទាប់ពី របប « សាធារណរដ្ឋខ្មែរ » ត្រូវប្រទេស កម្ពុជា ទៅក្នុងតំបន់ វាយរំលំ នៅថ្ងៃ ១៧ មេសា ឆ្នាំ ១៩៧៥ ប្រទេសកម្ពុជា បានធ្លាក់ទៅក្នុងវិវាទកម្ពុជា មួយ ដ៏គ្រឿងក្រ ។ នៅក្នុង របប ខ្មែរក្រហម ដឹកនាំ ដោយ ប៉ុល ពត ហើយដែលមាន ប្រទេសចិន កម្ពុជាជាបង្អែក ប្រជាជនខ្មែរជាង ១ លាន នាក់ បានត្រូវគេសម្លាប់នៅក្នុងស្ថានភាព គួរឱ្យសង្វេគពន់ ពេកក្រៃ ។ នៅដើមឆ្នាំ ១៩៧៨ កងទ័ពវៀតណាម ដែលមានជំនួយ ពីសហភាព សូវៀត បានចូលមក

ក្នុងស្រុកខ្មែរវាយរំលំ របបកម្ពុជា ប្រជាធិបតេយ្យ។ អធិការណ៍ រវាងកម្ពុជា និង កម្ពុជា វៀតណាម តាមរយៈអ្នកដឹកនាំខ្មែរ ចេះតែមានបន្តទៀត។ កិច្ចព្រមព្រៀងសន្តិភាព ទីក្រុងប៉ារីស ឆ្នាំ ១៩៩១ និង អន្តរាគមន៍ របស់អង្គការ សហប្រជាជាតិ នៅឆ្នាំ ១៩៩២ បានរៀបចំ ការបោះឆ្នោតសេរី ដែលបានផ្តល់ ជ័យជំនះទៅឱ្យគណបក្សរាជានិយម ដឹកនាំដោយព្រះអង្គម្ចាស់នរោត្តម រណឫទ្ធិ ។ ប៉ុន្តែ រដ្ឋប្រហារ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៩៩៧ បានបើកផ្លូវ ឱ្យបក្សប្រជាជនកាន់អំណាច បន្តទៀត។ សុបិន របស់ប្រទេសដែលដណ្តើមគ្នាលេបទឹកដីខ្មែរ កំពុងតែក្លាយទៅ ជាការពិត ។ អ្នកដឹកនាំខ្មែរ ព្រមទាំងប្រទេសជាប់ពាក់ព័ន្ធ ពុំព្រម អនុវត្តកិច្ច ព្រមព្រៀងសន្តិភាព ទីក្រុងប៉ារីសឡើយ ហើយរុញច្រាន ស្រុកខ្មែរឱ្យធ្លាក់ជ្រៅ ទៅៗ ទៅក្នុងមហន្តរាយមួយ ដ៏ ធំធេង សាជាថ្មីទៀត។

Cambodge : rêves et réalités

Vandy Kaonn

កំរ៉ង់ កាអុន

Vandy Kaonn

សុបិន និង ការពិត

ភាគ ១

Cambodge : rêves et réalités

ភាគ ១

សុបិន និង ការពិត

កំរ៉ង់ កាអុន

វ៉ាន់ឌី កាអុន

Vandy Kaonn

សុបិន និង ការពិត

ភាគ ១

ប្រទេសកម្ពុជា : ១៨៦៣-១៩៩២

ពី សម័យអាណានិគមបារាំង

មកសម័យ អាណានិគមថ្មី

CAMBODGE : rêves et réalités
Tome I

សមាគម កម្ពុជា-អាស៊ី ឆ្នាំ ២០១២

(Association Cambodge-Asie France - 2012)

រក្សាសិទ្ធិ គ្រប់បែបយ៉ាង

មាតិកា

-មាតិកា..... ៣

-អារម្ភកថា.....៧

-លំនាំដើម២២

- **តេជានុភាព និង ការចុះដុនដាប នៃ ចក្រភពខ្មែរ** ៣៨

Grandeur et décadence de l'Empire khmer

ជំពូក ១ : មុនសម័យ អាណាព្យាបាលបារាំង

- តេជានុភាព មកភាពដុនដាប - រឿងព្រេងទាក់ទងនឹង ការកកើត នៃ រាជាណាចក្រខ្មែរ - សម័យអង្គរ - ការឈ្លានពាន របស់សៀមនៅពាក់កណ្តាល និង ចុងសតវត្សរ៍ ទី ១៤ នៅដើមសតវត្សរ៍ ទី ១៥ និង ចុងសតវត្សរ៍ ទី ១៦ បដិវត្តន៍ ពុទ្ធសាសនា នៅសតវត្សរ៍ទី ១៤- ស្តេច កន - សតវត្សរ៍ ទី ១៧ និង ទី ១៨ - ការប្រឡងប្រឆាំង រវាងសៀម និងយួន - ទ្រៀង មិញ យ៉ាង ត្រួតត្រាស្រុកខ្មែរ

- **ទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរ និង អភិក្រមទំនើបកម្ម**៨៩

Moeurs et coutumes khmères et processus de modernisation

ជំពូក ២ : វត្តមាន បារាំង នៅស្រុកខ្មែរ

- រជ្ជកាល ហ្លួននរោត្តម - ចលនាបះបោរ ប្រឆាំង នឹង បារាំង - កុបកម្មទូទាំង ប្រទេស -ព្រះអង្គម្ចាស់ យុគន្ទរ

- **ទំនើបកម្ម : បដិវត្តកម្ម រវាង វប្បធម៌ ពីរ** ១២១

Modernisation : conflit de deux cultures

ជំពូក ៣ : ការផ្សំ អារ្យធម៌ខ្មែរ ជាមួយ វប្បធម៌បារាំង

- រជ្ជកាលហ្លួន ស៊ីសុវត្ថិ (១៨០៤-១៨២៧) - ព្រឹត្តិការណ៍ ថ្ងៃ ១៨ មេសា ឆ្នាំ ១៨២៥ - ទិដ្ឋភាពខ្លះៗ នៃអភិក្រមទំនើបកម្ម -សភាពការណ៍ប្រទេសកម្ពុជា នៅក្នុងរជ្ជកាលហ្លួន មុនីវង្ស - ការធ្វើទំនើបកម្ម នៅក្នុងរាជ្យហ្លួន នរោត្តម ហ្លួន ស៊ីសុវត្ថិ និង ហ្លួនមុនីវង្ស - ការឡើងសោយរាជ្យលើកទី ១ នៅឆ្នាំ ១៨៤១ នៃ ព្រះបាទនរោត្តម សីហនុ - ឆ្ពោះទៅរកការទាមទារឯករាជ្យ និង ការកកើតឡើង នៃ គណបក្សប្រជាធិបតេយ្យ- ពី របបរាជានិយមទេវរាជ ទៅរបប រាជានិយម អាស្រ័យរដ្ឋធម្មនុញ្ញ - វាសនា នៃ គណបក្សប្រជាធិបតេយ្យនិង ចលនាឥស្សរៈ ខ្មែរ - វិបត្តិរដ្ឋាភិបាល នៅចន្លោះឆ្នាំ ១៨៤៨-១៨៥០ -ការកកើតឡើង នៃអ្នក ប្រជាធិបតេយ្យខ្មែរជំនាន់ឆ្នាំ ១៨៥០-១៨៦០

- ការស្វែង រកតុល្យភាព ដ៏ពិបាក រវាង ប្រពៃណី

និង ភាពសម័យទំនើប ១៦៩

Equilibrage difficile entre tradition et modernité

ជំពូក ៤ : ឆ្ពោះទៅរក របប «គណបក្សតែមួយ»

- ព្រឹត្តិការណ៍ ដែលកើតមានឡើង មុនរាជបូជនីយកិច្ចដើម្បីឯករាជ្យ របស់ព្រះ បាទនរោត្តម សីហនុ - ព្រះរាជបូជនីយកិច្ច ដើម្បី ឯករាជ្យខ្មែរ របស់ ព្រះបាទ នរោត្តម សីហនុ - ព្រះរាជបូជនីយកិច្ច ទាមទារឯករាជ្យ ដំណាក់កាលទី ២ របស់ ព្រះបាទ នរោត្តម សីហនុ-កំណែនកម្លាំងប្រជាជាតិទាំងមូល នៅថ្ងៃ ២៨ មិថុនាឆ្នាំ ១៩៥៣ - សន្និសីទ ទីក្រុងហ្សឺណែវឆ្នាំ ១៩៥៤ - បរិយាកាស នៃសន្និសីទទីក្រុង ហ្សឺណែវ ឆ្នាំ ១៩៥៤

- ដំណើរឆ្ពោះទៅរកភាពរលាប និង អាណានិគមនិយមថ្មី..... ១៩៣

Dans l'orbite du nouveau colonialisme

ជំពូក ៥ : ស្រុកខ្មែរធ្លាក់ក្នុងអន្ទាក់ លោកកុម្មុយនិស្ត

- នយោបាយនៅក្នុងប្រទេសកម្ពុជា ក្រោយកិច្ចព្រមព្រៀងទីក្រុងហ្សឺណែវ - ព្រឹត្តិការណ៍ សំខាន់ៗ នៅឆ្នាំ ១៩៥៥ - គម្រោងការ កែ រដ្ឋធម្មនុញ្ញខ្មែរ - ការបោះឆ្នោតសភា ខែកញ្ញា ឆ្នាំ ១៩៥៥ - ចលនា «សន្តិសុខស្រ្តីនិយម» និង ចលនា ខ្មែរកុម្មុយនិស្ត ការកែទម្រង់ ស្ថាប័ន នយោបាយ តាមរយៈ ការប្រកាស ឱ្យប្រើ នីតិក្រម ចុះថ្ងៃ ១៥ធ្នូឆ្នាំ ១៩៥៦ -សន្តិសុខស្រ្តីនិយម : ការប្រឡាយប្រទង រវាង និន្នាការស្តាំអភិរក្ស និង និន្នាការឆ្វេង - បញ្ហាអព្យាក្រឹតភាពខ្មែរ - ការប៉ុនប៉ង វាយលំ របប សម្តេចនរោត្តម សីហនុ នៅឆ្នាំ ១៩៥៩ -សភាពការណ៍ នយោបាយនៅឆ្នាំ ១៩៦០ - បញ្ហាតែងតាំង សម្តេចនរោត្តម សីហនុ ជាប្រមុខរដ្ឋ នៃប្រទេសកម្ពុជា នៅឆ្នាំ ១៩៦០ - តុល្យភាព ដ៏ពិបាក រវាង ចលនា កុម្មុយនិស្ត និង ចលនាខ្មែរសេរី - ការផ្តាច់ជំនួយយោធា និង សេដ្ឋកិច្ច សហរដ្ឋ អាមេរិក នៅឆ្នាំ ១៩៦៣ - សេដ្ឋកិច្ច ប្រទេសកម្ពុជាសម័យ «សន្តិសុខស្រ្តីនិយម» - បញ្ហាអព្យាក្រឹតភាព និង បុរាណភាពដែនដីខ្មែរ នៅឆ្នាំ ១៩៦៤ - ទីបញ្ចប់ នៃ អព្យាក្រឹតភាព របស់ ប្រទេសកម្ពុជា នៅ ឆ្នាំ ១៩៦៥ - ជ័យជំនះ របស់ អ្នកអភិរក្ស នៅក្នុងការបោះឆ្នោតសភា ឆ្នាំ ១៩៦៦ - ការបះបោរ នៅសម្បត្តិ នៅថ្ងៃ ២ មេសា ឆ្នាំ ១៩៦៧ - ការជ្រើសរើស ដ៏ ពិបាក របស់ សម្តេច នរោត្តម សីហនុ រវាង លោកកុម្មុយនិស្ត និង លោកសេរី - «រដ្ឋាភិបាល ស្រោចស្រង់ជាតិ» - សមទ្ធិសំខាន់ៗ នៃ របប «សន្តិសុខស្រ្តីនិយម» - ការវិវត្តន៍ឆ្ពោះទៅរក ព្រឹត្តិការណ៍ ថ្ងៃ ១៨ មិនាឆ្នាំ ១៩៧០ - មហាបាតុកម្ម នា ថ្ងៃ ១១ និង ១៦ មិនាឆ្នាំ ១៩៧០

-បដិវត្តន៍ របស់ អ្នកអភិរក្ស ២៧១

La Révolution des conservateurs

ជំពូក ៦ : ចេញមិនរួចពី រចនាសម្ព័ន្ធថាវ

- ព្រឹត្តិការណ៍ ថ្ងៃ ១៨ មិនាឆ្នាំ ១៩៧០ - សភាពការណ៍ប្រទេសកម្ពុជាក្រោយ ការទម្លាក់សម្តេចនរោត្តម សីហនុ - ការប្រកាស របប «សាធារណរដ្ឋខ្មែរ» នៅ ថ្ងៃ ៩ តុលាឆ្នាំ ១៩៧០ - ការកកើតឡើង នៃរបប «សាធារណរដ្ឋខ្មែរ» - ឆ្នាំ ១៩៧៣ : សហរដ្ឋ អាមេរិក បោះបង់ «សាធារណរដ្ឋខ្មែរ» ចោល - ការប្រគល់ នៃ របប «សាធារណរដ្ឋខ្មែរ» - ឆ្ពោះទៅរកការរលំរលាយ នៃ របប «សាធារណរដ្ឋខ្មែរ» - សភាពការណ៍ នៅប្រទេសកម្ពុជា មុនថ្ងៃ ១៧ មេសាឆ្នាំ ១៩៧៥ -

-បដិវត្តន៍ ដែលគ្មានប្រជាជនគាំទ្រ ៣០១

Une révolution sans soutien populaire

ជំពូក ៧ : ការកម្ទេចវប្បធម៌មួយ ដើម្បីយក

មនោគមវិជ្ជា មួយ មកជំនួស

- ព្រឹត្តិការណ៍ ថ្ងៃ ១៧ មេសាឆ្នាំ ១៩៧៥ - អាកប្បកិរិយា របស់ ពួកខ្មែរក្រហម -របប «កម្ពុជាប្រជាធិបតេយ្យ» - ការកកើតឡើង នៃ របប ខ្មែរក្រហម - ចលនា កុម្មុយនិស្តខ្មែរ ពីឆ្នាំ ១៩៤៧ មកឆ្នាំ ១៩៦៩-ការប្រែក្លាយ ពី «បក្សពលករកម្ពុជា» ទៅជា «បក្សកុម្មុយនិស្តកម្ពុជា» - ការវាយលំរំវប្បធម៌ខ្មែរដោយ របប ខ្មែរក្រហម - ការប្រែប្រួល ពី «បក្សប្រជាជនបដិវត្តកម្ពុជា» មកជា «បក្សកុម្មុយនិស្ត កម្ពុជា» - ការកកើតឡើង នៃ កងប្រដាប់អាវុធខ្មែរក្រហម នៅចុងឆ្នាំ ១៩៦៧

កាលប្រវត្តិ សង្ខេប៣៥៤

ស្តេចដែលត្រង់រាជ្យ នៅស្រុកខ្មែរ.....៤០១

គន្លងទូល៤១៥

អារម្ភកថា

សុបិន និង ការពិត ជាការសិក្សា ហេតុផល នៃ ព្រឹត្តិការណ៍សំខាន់ៗ ទាំងឡាយដែលកើតមានឡើង នៅប្រទេសកម្ពុជា តាំងពីដើមសតវត្សរ៍ ទី ១៩ មកទល់នឹង សព្វថ្ងៃនេះ។ ការវិវត្តន៍ នៃព្រឹត្តិការណ៍នៅក្នុងសង្គមមួយមិនត្រឹមតែទាក់ទង នឹង ដំណើរ របស់ ពិភពលោក ឬ ការប្រជែងកម្លាំងនៅក្នុងតំបន់ប៉ុណ្ណោះទេ តែមានកត្តាខាងផ្សេងៗទៀត ដែលកើតឡើង នៅក្នុង បរិបទវប្បធម៌ និង ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃសង្គមមួយជាកំណត់។ ក្នុងចំណោម កត្តាចុងក្រោយនេះ មាន កត្តាម្យ៉ាង ដែលជំរុញឲ្យ «ព្រឹត្តិការណ៍ចម្បង» មួយ ចេញជារូបរាងឡើង។ យើងកំណត់ហៅ កត្តានោះ ថា «កត្តាឧបហេតុ» (catalyseur)។ កត្តាឧបហេតុនេះ ទោះមិនសូវសំខាន់ប៉ុន្មានក្តី ក៏ជាហេតុ ដែលបង្កើតឲ្យមាន ព្រឹត្តិការណ៍ចម្បងនោះ ដោយផ្ទាល់ភ្លាមៗ មួយរំពេចដែរ។ រីឯរូបភាព នៃ «ព្រឹត្តិការណ៍ចម្បង» នោះ គឺ អាស្រ័យទៅតាមបច្ច័យបដិច្ចសមុប្បាទរបស់វាផ្ទាល់ ។ ការវិវត្តន៍ នៃវប្បធម៌ និង ការប្រែប្រួលស្ថានភាព សង្គម-សេដ្ឋកិច្ចនៃសង្គមមួយ ក៏ជាកត្តាសំខាន់ នៃការកើតឡើង នៃ បាតុភូតផ្សេងៗ ខុសប្រក្រតី មួយចំនួន (une série de phénomènes atypiques) ដែលកើតមាននៅក្នុងសង្គមនោះដែរ។ សង្គមកំពុងអភិវឌ្ឍន៍ និង សង្គមលូតលាស់ដែលចុះខ្សោយដោយប្រការផ្សេងៗ តែងតែ មានការពិបាក និង សម្របខ្លួន តាមសភាពការណ៍ ពិភពលោក ។ នៅក្នុងករណីបែបនេះ ប្រជាជាតិ ឬ សហគមន៍នោះ តែងតែបាត់បង់ នូវ

របៀបរស់នៅ ពីដូនតា របស់គេ ដែលគេចាត់ទុកថា ជា អត្តសញ្ញាណ (identité) ជាអត្តិភាព (entité) នៃ ប្រជាជាតិមួយ។ នៅក្នុងសង្គមខ្លះទៀត អ្នកចេះដឹងដែលយល់ថា ការវិវត្តន៍ ជាការចាំបាច់ បែរជា មិនបានរៀបចំ ការវិវត្តន៍ នោះ ឲ្យបានជ្រៅនៅក្នុងវប្បធម៌ជាតិ របស់ គេទៅវិញ ហើយ ប្រញាប់ប្រញាល់ធ្វើបដិវត្តន៍ (ការវិវត្តន៍ ខ្លាំង) តែម្តង ជាហេតុនាំមក នូវ ការប្រទាញប្រទង់ និង ប្រតិកម្ម ពីសំណាក់អ្នកអភិរក្ស និង ក្រុមប្រជាជន ដែលអ្នកប្រភេទចុងក្រោយនេះ ធ្វើអ្វីគ្រប់បែបយ៉ាង ដើម្បី ផ្តាច់ ឲ្យចេញផុត ពី ចរន្ត វិទ្យាសាស្ត្រ និង ទស្សនវិជ្ជាថ្មីៗ ដែលបាននាំពិភពលោក មកដល់ចំណុចមួយគ្មានការរិលរិញ្ញ។ តាមធម្មតា ការវិវត្តន៍ ក្តី បដិវត្តន៍ ក្តី មិនមែន សុទ្ធតែនាំមក នូវ ភាពមនោរម្យ នូវសុក្រិតភាព នៃ ការរស់នៅ ឬ សុភមង្គល ទាំងអស់នោះទេ ប៉ុន្តែ ការមិនព្រមវិវត្តទៅតាមក្រឹត្យក្រមសត្យានុម័ត (loi objective) ក៏ជាគ្រោះថ្នាក់មួយដ៏ធំដែរ ។ យ៉ាងណាមិញ សង្គមខ្មែរ ជាសង្គមដែលមាន អរិយធម៌ រុងរឿង តាំងពីយូរណាស់មកហើយ។ ខ្មែរគ្រប់រូប តែងមានមោទនភាព និង អត្តតកាលរបស់ខ្លួន ។ នេះជាការធម្មតាទេ ប៉ុន្តែ ការពុំយល់ ពីដំណាក់កាល នីមួយៗ នៃ ការវិវត្តន៍ និង ពី មូលដ្ឋានពិតប្រាកដ នៃ ការអភិវឌ្ឍន៍ ក៏នាំយ នឹងធ្វើឲ្យមាន ការយល់ឆ្គាំងឆ្គងដែរ។ ចក្រភពខ្មែរ ចាប់ផ្តើមចុះដួលជាតាំងពីសម័យស្តេចឥន្ទ្រវរ្ម័នទី ៣ មក (១២៩៥-១៣០៨) ហើយជាពិសេស តាំងពីសៀមវាយយកបន្ទាយលង្វែកបាន នៅចុងសតវត្សរ៍ ទី១៦ (១៥៩៤) ហើយក្រោយមក ត្រូវយួនវាយលុក ចូលត្រួតត្រា ស្ទើរតែផុតពូជ រលត់ រលាយជាតិ។ ខ្មែរ បានធ្វើការតស៊ូ យ៉ាងសស្សិតស្វាញ ប៉ុន្តែ ទប់ទល់មិនបាន និង ការបែក ឯកភាពជាតិ (ដូចជា ជារប្រយុទ្ធគ្នា ដណ្តើម រាជសម្បត្តិជាដើម) ។ ឧបហេតុនេះ បណ្តាលមួយចំណែក មកពី ការញុះញង់ ពីសំណាក់ប្រទេស ដែលមានមហិច្ឆតាលេបទឹកដីខ្មែរ ឬ ក៏ មកពី ការរលាកលន់ របស់ អ្នកដែល ពុំមាន សញ្ញាណ នយោបាយ ច្បាស់លាស់ (ការកាប់បំផ្លាញ កំផែងឫស្សី បន្ទាយលង្វែក) ។ ឧបហេតុនេះ អាចមានរូបភាពផ្សេងៗទៀត ដូចជា លក្ខណៈមិនច្បាស់លាស់ នៃ ស្ថាប័នគ្រប់គ្រង ជាដើម (កង្វះច្បាប់មួយ

ដ៏ តឹងតែងស្តីពី ការស្នងរាជ្យជាអាទិ៍ ។ ឧបហេតុនោះ ក៏អាចជា កម្លាំងបង្កប់ (forces sous-jacentes) ដែលបណ្តាលមកពីការប្រជែង ការវិវាទគ្នា រវាងអ្នកដណ្តើមឥទ្ធិពល គ្នានៅផ្ទៃក្នុងដែរ។ ដោយខ្វះឯកសារស្តីពី រឿងរ៉ាវទាំងនេះ ខ្ញុំមិនអាចនិយាយ ពី បញ្ហា នេះបានឡើយ ក្រៅពីព័ត៌មានខ្លះដែលបានមក ពីសាស្ត្រាស្ត្រិកវិវត្តនា នា ដែលកវីខ្មែរបាន ចារទុក និងពី លោកអាត់ដេម៉ា ឡឺក្រែ និង ប្រកាសអ្នកស្រាវជ្រាវ បរទេស មួយចំនួន។

ឧទាហរណ៍ : ទំនាស់ រវាង ស្តេច នរោត្តម និង អង្គ ស៊ីវត្តា ជាព្រះអនុជ (សូមអាន បន្ថែមសៀវភៅ *ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ភាគ ១* របស់ ខ្ញុំ ត្រង់ទំព័រ ២៧) ទំនាស់ រវាង យុទ្ធប្តឹងកន និងស្រីសុគ្គបទ ព្រមទាំងព្រឹត្តិការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរសម័យឆ្នាំ ១៨៥០-១៨៧០។ សូមបញ្ជាក់ថា ប្រភេទ នៃ ឧបហេតុដែលខ្ញុំបានលើកឡើងខាងលើនេះ គ្រាន់ តែជា ការសន្និដ្ឋានប៉ុណ្ណោះ។ មុនពេលបារាំង ចូលមកធ្វើអាណាព្យាបាល (ដូចសេចក្តី ប៉ងប្រាថ្នា របស់ព្រះបាទអង្គជួន) ស្រុកខ្មែរបានបែកចែកជាសម្ព័ន្ធសង្គម ខ្ទេចខ្ទាំអស់ទៅ ហើយ (សូមអានបន្ថែម *Notes cambodgiennes Au coeur du Pays Khmer* របស់ Dr A.Pannetier, Paris Payot, 1921 et Editions Cedoreck, Paris, 1983) ។ ពេលនោះ ប្រជាជនខ្មែរមានត្រឹមមួយ លាន ៥ សែន នាក់ ប៉ុណ្ណោះ បើតាម លោក អេត្យែន អ៊ែម៉ូញ (Etienne Aymonnier, *Le Cambodge*, 3 volumes, Paris 1900) ។ ប្រវត្តិវិទូខ្លះ កំណត់ចំនួននេះ ក្នុងចន្លោះ ៨០០០០០ នាក់ និង ១ លាន ៥ សែននាក់។ បារាំងដែលមកធ្វើទំនើបកម្មនៅស្រុកខ្មែរ បានធ្វើឲ្យប៉ះពាល់ ជា ទម្ងន់ ដល់អធិបតេយ្យនិងទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរ ជាហេតុនាំឲ្យមាន ការបះបោរក្នុងប្រទេស។ ទម្ងន់នោះអស់រយៈពេល ៨០ ឆ្នាំ ពួកគេក៏បានផ្តល់មកឲ្យខ្មែរ នូវមូលដ្ឋានទំនើបកម្ម មួយផងដែរ។ ប៉ុន្តែ ក្រោយមក ខ្មែរក្រហម បានកំទេច មូលដ្ឋាននេះ ចោលអស់គ្មាន សល់។ តាំងពីពេលនោះមក ខ្មែរបាត់បង់ នូវ មូលដ្ឋានថ្មីមួយទៀត នៃ ការរីកចម្រើន និងទំនើបកម្ម របស់ខ្លួន (មូលដ្ឋានដ៏បូរណ៍ស្រស់ គឺនៅសតវត្សរ៍ ទី ១ បន្ទាប់មក នៅ សតវត្សរ៍ ទី ៥ និងទី ៨ ពោលគឺ សម័យអង្គរ) ។ ប្រទេសចិន ដោយសារការ

ឈ្លាសវៃ របស់លោក តេង ស៊ាវ ពីង បានពង្រឹងមូលដ្ឋានរីកចម្រើននេះ បានវិញ នៅ ឆ្នាំ ១៨៧៨ គឺ មូលដ្ឋានដែលខ្មែរ បានបាត់បង់ នៅឆ្នាំ ១៨៧៥ ព្រោះតែ អ្នកនយោ បាយខ្មែរខ្លះ និង អ្នកបដិវត្តជាប់ខាតមួយចំនួន បានជំរុញ ឲ្យបោះបង់ចោល នៅក្នុង សម័យ លោក ម៉ៅ សេ ទុង។

ព្រឹត្តិការណ៍ ដែលខ្ញុំ យកមក វិភាគ ក្នុងសៀវភៅ នេះ គឺជា ការឆ្លុះបញ្ចាំងឲ្យ ឃើញ តាមរយៈព្រឹត្តិការណ៍ ប្រវត្តិសាស្ត្រ លំអិត នូវ ការរអាក់រអួល ដែលប្រទេស កម្ពុជា បានទទួលរងគ្រោះ ដោយប្រការផ្សេងៗ នៅក្នុងអភិក្រមទំនើបកម្ម របស់ ខ្លួន។ ប៉ុន្តែដើម្បីយល់ពី ការវិវត្តន៍ នៃ សង្គមខ្មែរ ឲ្យបានច្បាស់ ខ្ញុំ ក៏លើកឡើងផងដែរ ពី ដំណើរទាំងមូល នៃប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ តែម្តងនៅក្នុងជំពូកទី ១ ដែលមានចំណងជើង ថា *រតនាភូមិ និង ការចុះដួលនៃ ចក្រភពខ្មែរ* ឬ *Grandeur et décadence de l'Empire khmer* ។ តាមទំព័រប្រវត្តិសាស្ត្រ របស់ខ្លួន តាំងពី សម័យ ហ៊្វីណាន់- ចេន- ឡាមកទល់ពេលបច្ចុប្បន្ន ស្រុកខ្មែរបានទទួលឥទ្ធិពលវប្បធម៌បរទេសច្រើន (ព្រហ្មញ្ញ សាសនា, ពុទ្ធសាសនា មហាយាន, ពុទ្ធសាសនាថេរវាទ, វប្បធម៌បារាំង)។ ឥទ្ធិពល វប្បធម៌ទាំងនេះ បានចូលលាយឡំជាមួយ សញ្ញាណដើម របស់ខ្មែរ ដូចជា ជំនឿអាក្ខ អ្នកតា (animisme) ការបកស្រាយ តថភាព ពិភពលោក ទៅតាម ចក្ខុវិស័យ ប្រជា ប្រិយផ្សេងៗ (représentations collectives, visions populaires) ជាដើម ក៏ អាចពន្យល់ហេតុផល នៃ ព្រឹត្តិការណ៍ នយោបាយ មួយចំនួនដែរ ដូចជា ព្រឹត្តិការណ៍ ទាក់ទង និង ការបះបោរ របស់ ស្តេច កន ដែលបណ្តាល មកពី ជំនឿទៅលើ ការយល់សប្តិ និង ការបកស្រាយសុបិន ទៅតាម បុរេនិច្ចយជាដើម (គឺរឿងដែលមិន ទាន់កើតមាននៅឡើយ បានក្លាយទៅជាការពិត)។ រីឯការពិតនោះ គឺ សង្គ្រាមផ្ទៃក្នុង មួយដ៏ធំ ដែលកើតឡើងនៅក្នុងនគរទាំងមូល។ ពេលបារាំងចូលស្រុក វប្បធម៌ខ្មែរ បាន ត្រូវភ្ជាប់ ជាមួយ វប្បធម៌បារាំង (ដើមកំណើត នៃ «បញ្ញវន្ត» ខ្មែរសម័យទំនើប) ។ ពេលបាន ឯករាជ្យនៅឆ្នាំ ១៨៥៣ គឺ អ្នកទាំងនេះហើយ ដែលជា អ្នកបន្តរវេន ជំរុញ

សង្គមខ្មែរ ឆ្ពោះទៅរក វឌ្ឍនភាព។ ប៉ុន្តែ ជាអកុសល គេបានបែកគ្នា ជាពីរក្រុម ៖ ម្ខាងទៅរកការជឿនលឿន តាមបែបកុម្មុយនិស្ត ហើយ ម្ខាងទៀត បន្តប្រពៃណី នៃ វប្បធម៌ខ្មែរដែលផ្សំជាមួយវប្បធម៌បារាំង នៃ វណ្ណៈគហបតី (influence de la tradition bourgeoise française)។ ពេលកុម្មុយនិស្តអស់ឥទ្ធិពល ខ្មែរ ក៏ វិលមករក វប្បធម៌ខ្មែរដែលផ្សំ ជាមួយ វប្បធម៌ បារាំងវិញ ប៉ុន្តែ គឺ ជ្រុលពេលអស់ទៅហើយ ព្រោះ ប៉ុល ពត បានវាយកំទេចអស់គ្មានទុកឲ្យសល់អ្វីបន្តិចបន្តួចឡើយ។ សូម្បី តែ ពាក្យបារាំង ឬ អង់គ្លេសមួយម៉ាត់ ពោលគឺ ភាសា របស់ ពួកស្បែកស ក៏ ត្រូវ ចាត់ទុកថាជា មេរោគ នៃ ឥទ្ធិពលមិនល្អចំពោះខ្មែរគ្រប់រូបដែរ។ ខ្មែរដែលចេះភាសា ទាំងនេះ ហើយដែលនៅសល់ ពី ការកាប់សម្លាប់ នៅក្រោមរបប ប៉ុល ពត ក៏ បាន ត្រូវរបបក្រោយៗមកទៀត បង្ខាប់បង្ខាន ដើម្បីឲ្យខ្មែរបាត់បង់មូលដ្ឋានចាស់ ចោល ជាស្ថាពរ។ គេចង់បង្កើតមូលដ្ឋានវប្បធម៌មួយថ្មីទៀត ពោលគឺ វប្បធម៌ម្យ៉ាង ដែល ប្រទេសនៅអាស៊ីខ្លះ បានយកវប្បធម៌ របស់គេ រៀងៗខ្លួន ទៅផ្សំជាមួយបច្ចេកវិជ្ជា បសិទ្ធិប្រទេស រួចយកមកឲ្យខ្មែរវិញដែរ ដោយដកហូត តែសេរីភាព នៃ ការគិត (liberté de pensée) និង សេរីភាព ធ្វើនយោបាយតែប៉ុណ្ណោះ។ គេ ពុំជឿថា គឺ សេរីភាពនោះហើយ ដែលជាមូលដ្ឋាន នៃ ការរីកចម្រើន ផ្នែកទស្សនវិជ្ជា និង វិទ្យា សាស្ត្រ។ គេភ្លេចគិតថា ព្រោះតែគេបានច្រានចោលសេរីភាពនោះ កាល ពីសម័យ មុន (ដូចជា ការធ្វើបាបអ្នកប្រាជ្ញ ដែលមិនព្រម យល់តាមគេ ដូចកាល ជំនាន់ ហ្គាលីឡេ ជាដើម) បានជាគេបានធ្លាក់ខ្លួនមកដល់ភាពទ្រឹងនៅមួយកន្លែង) អស់រយៈពេល ដ៏ យូរ ទម្រាំបានជឿ (marasme intellectuel)។ ប្រទេសខ្លះធ្វើការផ្សំបែបនេះ ក្រោយខ្មែរ ក៏ពិតមែន ប៉ុន្តែ គេបានឈានទៅដល់ សន្ទុះមួយ ដ៏ខ្លាំង ហើយ យ៉ាងឆាប់រហ័ស ព្រោះតែគេបានដក បទពិសោធន៍ ទាន់ពេលវេលា ហើយ យល់ពីលក្ខណៈអវិជ្ជមាន នៃ ការប្រឆាំង ដ៏ឆោតល្ងង់ និង សន្ទិសេរីភាព របស់ បុគ្គល។ សេរីភាព ក្នុងការគិត ពិចារណា តែងតែធ្វើឲ្យរដ្ឋអំណាចរង្គោះរង្គើ ប៉ុន្តែបើមិនធ្វើពលកម្មខ្លះ ទេនោះ ប្រទេស

ដែលគេគ្រប់គ្រងនោះ ក៏នឹងត្រូវប្រទេសជិតខាង ប្រមាថមើលងាយដែរ។ ប្រទេសអាច ខ្លាំងបាន លុះណាតែមានអ្នកប្រាជ្ញ គឺ អ្នកដែលមាន សេរីភាពគ្រប់គ្រាន់ ក្នុងការគិត ពិចារណា ក្នុងការជំរុញសង្គម ឲ្យមានអ្វីសព្វបែបយ៉ាង ដូចប្រទេសនានា ។ បើពុំនោះ សោតទេ គឺ ត្រូវរំលោភគេរហូត ។

នៅក្នុងសៀវភៅ ប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃ ប្រទេស កម្ពុជា ទំព័រ ៣ ភាគ ដែលខ្ញុំ បាន សរសេរ កាលពីឆ្នាំ ២០០៥ ខ្ញុំបានរៀបរាប់ ព្រឹត្តិការណ៍ ទាំងនោះ ម្តងរួចមកហើយ ប៉ុន្តែ ពុំបាននិយាយពី ហេតុផលដែលជាកត្តាដែលនាំឲ្យមាន ព្រឹត្តិការណ៍ទាំងនោះទេ ។ កាលនោះ គោលដៅរបស់ខ្ញុំ គឺគ្រាន់តែឆ្លើយឆ្លងណា ប្រមូល ព្រឹត្តិការណ៍ សំខាន់ៗ ឲ្យ បានសិនតែប៉ុណ្ណោះ បន្ទាប់មកធ្វើការផ្គុំផ្គង់ឯកសារ និង សក្ខីកម្មផ្សេងៗ ដើម្បីបញ្ជាក់ ពីលក្ខណៈសត្យានុម័ត នៃ ព្រឹត្តិការណ៍នីមួយៗ។ នៅក្នុងសៀវភៅ សុបិន និង ការពិត នេះ ខ្ញុំសាកល្បង យកព្រឹត្តិការណ៍ ទាំងនោះ មកវិភាគ តាមបែបបទ សង្គមសាស្ត្រ ពោលគឺ ទំនាក់ទំនង រវាង រចនាសម្ព័ន្ធ វប្បធម៌ និង ព្រឹត្តិការណ៍ នយោបាយ។ ព្រឹត្តិ ការណ៍ នយោបាយ នីមួយៗ កើតឡើង នៅក្នុងបរិបទ នៃ សម័យកាលប្រវត្តិសាស្ត្រ របស់វា ក៏ពិតមែន ប៉ុន្តែ គេក៏មិនអាចកាត់ផ្តាច់ ព្រឹត្តិការណ៍នោះ ចេញពី វប្បធម៌ និង ពីចិត្ត គំនិត របស់ ប្រជាជន របស់ អ្នកដឹកនាំ ដែលជាអ្នកបង្កើត ឬ ជា អ្នកដែលបក ស្រាយព្រឹត្តិការណ៍នានា នៅ សម័យកាល របស់គេ ទៅតាម អារម្មណ៍រួម (សមូហ រម្មណ៍) ដែរ ។ ចំពោះ សញ្ញាណ ស្តីពី ការតំណាង និង ដឹកនាំ ប្រជាជាតិ នេះ មាន ករណីជាច្រើន ខុសៗ ពីគ្នា ។ ប្រជាជាតិខ្លះ ត្រូវដឹកនាំដោយប្រជាជន ដែលមាន សន្ទិ សេរីភាព គ្រប់គ្រាន់ (ប្រទេសដែលកាន់លទ្ធិប្រជាធិបតេយ្យ) ដើម្បី អារកាត់ សេចក្តី សម្រេចផ្សេងៗ ។ ប្រជាជាតិខ្លះទៀត បានត្រូវ បុគ្គលម្នាក់ ហ្នឹងហែង យក សិទ្ធិនេះ សម្រាប់តែម្នាក់ឯង ហើយនៅក្នុងរយៈពេល ដ៏យូរអង្វែង ។ នៅក្នុងករណី ចុងក្រោយ នេះ ប្រជាជាតិទាំងមូលជាចំណាប់ (otage) របស់ មនុស្សម្នាក់ ដែលបាន ប្តូរយក រដ្ឋអំណាច យក នគរបាល និង យោធា ធ្វើជាឧបករណ៍ សម្រាប់ បម្រើ ប្រយោជន៍

របស់ បក្សពួក និង ក្រុមគ្រួសារខ្លួន ។ ចំពោះ ការដាច់ឯកភាព រវាង ប្រជាជន រវាង អ្នកចេះដឹង និង អ្នកកាន់អំណាច (rupture du consensus populaire ou identification d'un homme fort à une nation) គេពុំអាចនិយាយ ពី ប្រជាជាតិបានទេ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ប្រជាជាតិទាំងមូល បានត្រូវបង្រួមមកត្រឹម បុគ្គលម្នាក់ ប៉ុណ្ណោះ ហើយ ផ្សេងៗសា តែទៅតាម បុគ្គលនោះ ។ ដូច្នេះ ប្រជាជាតិ និង រដ្ឋទាំងមូល គឺ មនុស្សតែម្នាក់។ ក្រៅពីនោះ គឺមានតែទាសករ និង អ្នកស៊ីល្បួល (les mercenaires) តែប៉ុណ្ណោះ។ ទស្សនវិទូក្រិក ឌេម៉ូគ្រីត (Démocrite) បាននិយាយដូច្នេះថា៖ វាសនា របស់ មនុស្សម្នាក់ គឺជា ការកំណត់ នៃ ចរិត របស់ គេ («C'est le caractère de l'homme qui fait son destin») ។ យ៉ាងណាមិញ បើមនុស្សនោះ ជា អ្នកដឹកនាំ ផ្តាច់ការ គឺ ប្រជាជាតិទាំងមូល ដែលជា អ្នកទទួលរងគ្រោះ ។ អំណាចផ្តាច់ការ ជា ផលិតផល នៃ វប្បធម៌មួយ ដែលនៅទ្រង់មួយកន្លែង ដែលត្រូវរាំងស្ទះ មិនវិវត្ត ដោយ ប្រការផ្សេងៗ តែបើវប្បធម៌ មាន ការវិវត្តន៍ តាមដំណើរ របស់ ពិភពលោក របប ផ្តាច់ការនោះ ក៏ ត្រូវ រលំរលាយទៅវិញដែរ។

ព្រឹត្តិការណ៍ នីមួយៗ សុទ្ធតែមាន កត្តាកំណត់ ប៉ុន្តែ កត្តាទាំងនោះ មានច្រើន ណាស់ ហើយ មានលក្ខណៈស្មុគស្មាញប្រទាក់ក្រឡាគ្នាទៀត។ ព្រឹត្តិការណ៍ខ្លះ មាន ឫសគល់របស់វា តាំងពីយូរមកហើយ ដូចនេះ គេត្រូវពិពណ៌នាដំណាក់កាលសំខាន់ៗ នៃ ការវិវត្តន៍ របស់វា (diachronie) តាំងពីដើម រហូត ដល់ពេលដែលព្រឹត្តិការណ៍ ដែលគេសិក្សានោះ កើតមានឡើង ។ ការចេញបរាង នៃ ព្រឹត្តិការណ៍មួយ នៅក្នុង លំហ និង រយៈពេលមួយជាកំណត់ ទាក់ទង ជាពិសេស នឹង ពេលដែលព្រឹត្តិការណ៍ នោះកើតឡើង ព្រោះវាតែងតែមាន កត្តាផ្សំប្រឆាំងគ្នាជាដរាប (catalyseur)។ ប៉ុន្តែ ទន្ទឹមនោះ គេក៏ត្រូវដឹងដែរថា ឧបករណ៍ទាំងនោះ ក៏សុទ្ធតែមានប្រវត្តិផ្ទាល់របស់វាដែរ គឺ វប្បធម៌ និង ប្រវត្តិសាស្ត្រ (diachronie) គឺកត្តាដែលគេពុំអាចកាត់ផ្តាច់បាន ដើម្បី ពន្យល់មូលហេតុស៊ីជម្រៅ នៃព្រឹត្តិការណ៍នោះ។ សំយោគ នៃ ឧបករណ៍នៅក្នុងពេល

មួយជាកំណត់ ពេលគឺ រចនាសម្ព័ន្ធ នៃ ឧបករណ៍ ដែលគេហៅថា «សហកាល» (synchronie) តម្រូវឲ្យគេស្គាល់ប្រវត្តិ នៃឧបករណ៍នីមួយៗ ឲ្យបានច្បាស់ ។ កត្តា ដែលមានឫសគល់ នៅក្នុង អតីតកាល ជាកត្តាសំខាន់ ប៉ុន្តែ ពុំធ្វើ អំពើដោយផ្ទាល់ ទាល់ព្រឹត្តិការណ៍ទេ។ ទោះជាយ៉ាងនេះក្តី ក៏វា ជាឫស នៃ ព្រឹត្តិការណ៍ដែរ។ កត្តា នៅ ក្នុងសហកាល (synchronie) ជាកត្តាកំណត់ផ្ទាល់ នៃ ការស្តែងចេញឡើង នៃ ព្រឹត្តិ ការណ៍។ សំយោគ របស់វា នៅក្នុងឧបករណ៍មួយជាកំណត់ ក៏អាចជា កត្តាកំណត់ នៃ ព្រឹត្តិការណ៍នោះដែរ។ ព្រឹត្តិការណ៍ខ្លះ នៅក្នុងដំណាក់កាលតែមួយ ក៏អាចជាប្រតិករ បង្កើតដោយផ្ទាល់ (catalyseur) នូវ ព្រឹត្តិការណ៍ ដែលយើងយកមកសិក្សានោះដែរ។ សហកាល ជា សំយោគមួយ ដ៏ធំទូលាយ ដែលគ្របដណ្តប់ ព្រឹត្តិការណ៍ ទាំងឡាយ នៅក្នុងសកលលោក នៅក្នុងពេលមួយជាកំណត់ ទោះនៅក្នុងរចនាសម្ព័ន្ធនាមួយ នៅ បច្ចុប្បន្នកាល ឬ ក្នុងអតីតកាលក្តី ។ ប៉ុន្តែគេក៏ត្រូវចេះបែងចែកដំណាក់កាល ឬ សម័យ កាលនីមួយៗ ផងដែរ ។ (délimitation d'une structure synchronique)។ កិច្ចការ សំខាន់ នៃ ការវិភាគ សន្តិសាស្ត្រ គឺ ការសំគាល់ នូវ បាតុភូតពិសេស (phénomènes spécifiques) នៃ សន្តិសាស្ត្រ ដែលគេសិក្សា ។ គេហៅ បាតុភូតនោះថា «បាតុភូត សន្តិសាស្ត្រ» (phénomènes sociologiques) ។ ព្រឹត្តិការណ៍ ដែលកើតមាន នៅ ក្នុងសន្តិសាស្ត្រ មាន ឫសគល់ របស់ វា នៅក្នុងសន្តិសាស្ត្រ នោះ គឺ រចនាសម្ព័ន្ធសន្តិសាស្ត្រ-វប្បធម៌ និង សន្តិសាស្ត្រ-សេដ្ឋកិច្ច ។ ឧ : នៅក្នុងសន្តិសាស្ត្រ គេសង្កេតឃើញថា មនុស្ស ចូលចិត្តធ្វើនាម៉ឺន ធ្វើទាហាន ឬ ភ្នាក់ងារនគរបាល។ នៅក្នុងសន្តិសាស្ត្រទៀត យុវជន បែរជាពុំព្រម ចូលរួមរស់ ក្នុងសន្តិសាស្ត្រ ការពន្យល់មូលហេតុ នៃ ឥរិយាបថ ទាំងពីរនេះ តម្រូវឲ្យអ្នកវិភាគ យល់ច្បាស់ អំពី សន្តិសាស្ត្រ-វប្បធម៌ អំពី សន្តិសាស្ត្រ-នយោបាយ និង សន្តិសាស្ត្រ-សេដ្ឋកិច្ច យ៉ាងច្បាស់ ។ ឧបករណ៍ ពីក្រៅ ដែលគេយកមក បង្កប់ផ្សំ ឬក៏ យកមកបង្កាត់ (hybridation) នៅក្នុង រចនាសម្ព័ន្ធ ទាំងនោះ ទោះជា ក្នុងក្របខ័ណ្ឌ វប្បធម៌ នយោបាយ ឬ សេដ្ឋកិច្ចក្តី ក៏ អាចចាត់ទុកថា ជា ប្រតិករកំណត់ព្រឹត្តិការណ៍

ដែរ។ ប៉ុន្តែ ការបន្តប្រតិបត្តិការណ៍មួយ មកលើសន្តិមួយ (transposition) មិនអាច ចាត់ទុកថាជា «បាតុភូតសន្តិមសាស្ត្រ» បានឡើយ ព្រោះ «បាតុភូតសន្តិមសាស្ត្រ» មានប្រភពចេញមកពី រចនាសម្ព័ន្ធ នៃ សន្តិមមួយដែលមានស្ថិរភាពគ្រប់គ្រាន់ ។ ជាទូទៅ សន្តិមមានពីរប្រភេទសំខាន់ៗ គឺសន្តិមដែលមិនវិវត្ត (société stagnante, ultra-conservatrice) និងសន្តិមដែលកំពុងវិវត្ត។ នៅក្នុងសន្តិមទី ១ ការរីកចម្រើន មិនអាចមានទៅបានទេ ប៉ុន្តែក៏ពុំមានអស្ថិរភាពដែរ។ សន្តិម ទី ២ មានការរីកចម្រើន យ៉ាងឆាប់រហ័ស ប៉ុន្តែការផ្លាស់ប្តូរអ្នកដឹកនាំ ឲ្យទាន់សភាពការណ៍ ក៏ ជាការចាំបាច់ ឧរ ។ សន្តិមចុងក្រោយនេះ អាចតាម សភាពការណ៍ ពិភពលោកបាន ហើយ អាច ការពារខ្លួនបាន គឺ ខុសពីសន្តិមទី ១ ដែលដាច់ចេញពីខ្សែរយៈពិភពលោក ដូចជា ពួក ប្រជាជនដើមនៅសហរដ្ឋ អាមេរិក ឬសន្តិមកុម្មុយនិស្ត ដែលបិទជិតស្និ ជាដើម។ កាលណាសន្តិម មានការរំជើបរំជួល គឺជាសញ្ញា ព្រោះគឺ ជាសន្តិម ដែលកំពុង ប្រែប្រួល ដើម្បីរកតុល្យភាព (le mécanisme d'auto-régulation fonctionne) ។

ខ : នគរប្រឆាំង នគរ ចេន-ឡា សម័យអង្គរ ។ កត្តា ចលករ នៃ ការប្រែប្រួល គឺការវិវត្តន៍ នៃ វប្បធម៌ ដែលមិននៅទ្រឹងមួយកន្លែង។ ឧទាហរណ៍ៈ បដិវត្តន៍បារាំង ចេញមកពី ការវិវត្តន៍ នៃវប្បធម៌បារាំង ដែលបានឈាន មកដល់ កម្រិតវិទ្យាសាស្ត្រ មួយ ដ៏ខ្ពស់ ដោយសារ បទពិសោធផ្សេងៗ របស់ ទស្សនវិទូ បារាំង ដែលបាននាំគ្នា សរសេរសៀវភៅ វិជ្ជាសមាធាន (Encyclopédie) មួយដ៏ធំ ហើយ តាមរយៈនោះ បាននាំលោកទស្សនៈថ្មី មកឲ្យអ្នកចេះដឹង និង ប្រជាជនបារាំង ។ ការរីកចម្រើន នៃ ការចេះ ដឹង បានធ្វើឲ្យការបកស្រាយតថភាព (réalités) របស់ ប្រជាជន បារាំង មានការប្រែប្រួល ជាមូលដ្ឋាន ហើយទន្ទឹមនោះ បានធ្វើឲ្យ អប័យជំនឿ ព្រមទាំងជំនឿ គ្មានមូលដ្ឋានផ្សេងៗ ចុះថយឥទ្ធិពល របស់វា ជាបន្តបន្ទាប់ឧរ ។ បដិវត្តន៍ ពិតប្រាកដ ដែលកើតឡើង នៅក្នុងសន្តិមមួយ ជាកំណត់ ជាការប្រជុំ ការប្រទាក់ក្រឡាគ្នា រវាង ការវិវត្តន៍ នៃ រចនាសម្ព័ន្ធបី គឺ ការវិវត្តន៍ នៅក្នុងវប្បធម៌ (ទស្សនវិជ្ជា បច្ចេកវិជ្ជា

វិទ្យាសាស្ត្រ) ការប្រែប្រួលស្ថានភាព សេដ្ឋកិច្ច និង ការរន្លោះរង្គី នៃ ស្ថាប័ន ជា ប្រពៃណី ។ បដិវត្តន៍ នយោបាយ គ្រាន់តែជា ការសម្រេច នៃ ការវិវត្តន៍ ទាំងបីនេះ ប៉ុណ្ណោះ បើពុំមែនជា ការដណ្តើមអំណាចគ្នា តាមបែបទស្សនៈកុម្មុយនិស្ត ឬ ក៏ជា ការកំហិត មកពីខាងក្រៅរចនាសម្ព័ន្ធ នៃ សន្តិមនោះទេ ។ បដិវត្តន៍សន្តិម (គឺការវិវត្តន៍ ខ្លាំងដែល ផ្ទុះឡើងតាមរយៈសំយោគ ខាងលើនេះ ដែលបានមកដល់កម្រិតមួយខ្ពស់ បំផុត) ជា បាតុភូតធម្មតាទេ កាលណា រដ្ឋអំណាចនយោបាយ រាំងខ្ទប់ការវិវត្តន៍នោះ មិនឲ្យចេញ រួច។ អ្នកនយោបាយខ្លះ ដែលយល់ហេតុផល ក៏ ធ្វើការផ្លាស់ប្តូរបន្តិចបន្តួច ដើម្បីកុំឲ្យ មានការផ្ទុះ (អ្នកកែទម្រង់និយម, les réformistes)។ ប៉ុន្តែអ្នកនយោបាយខ្លះ ដែលចង់ ឲ្យមានការផ្ទុះខ្លាំង គេធ្វើយ៉ាងណា មិនឲ្យមានការផ្លាស់ប្តូរមុន ដូច្នេះឡើយ ។ ទោះជា យ៉ាងណាក្តី បដិវត្តន៍សន្តិម (ការបះបោរធម្មតា) ដែលគ្មាន ការលូតលាស់វប្បធម៌ ជា មូលដ្ឋាន ហើយដែល ការចេះដឹង ខាងវិទ្យាសាស្ត្រ និង ទស្សនវិជ្ជា ពុំបានចូលជ្រៅ ទៅក្នុងសន្តិមទាំងមូល គ្រាន់តែជា ការប្រយុទ្ធនៃនយោបាយសុទ្ធសាធ តែប៉ុណ្ណោះ។ បដិវត្តន៍ បែបនេះ តែងតែវិល មករក ចំណុចដើមដែល ដោយគេបំផុត ។ នៅក្នុង ករណីនេះ គេខាតបង់ពេលសម្រាប់ធ្វើបដិវត្តន៍ពិតប្រាកដទេ គឺដាច់ចេញ ពី អភិក្រម នៃ ការវិវត្តន៍ដែលនាំសន្សំៗ ទៅរកបដិវត្តន៍ គឺការប្រែប្រួលខ្លាំងនៅ ដំណាក់កាលចុង ក្រោយបង្អស់របស់វា ។ ហេតុដូច្នេះហើយ បានជា អ្នកកាន់អំណាចខ្លះ ដែលពុំចង់ឲ្យ មាន បដិវត្តន៍មែនទែន តែងតែរាំងស្តាត់ មិនឲ្យមានការរីកចម្រើន ឬ ការវិវត្តន៍ ផ្នែក វប្បធម៌ ជាពិសេសផ្នែកទស្សនវិជ្ជា ហើយ តាងនាមគេជាអ្នកការពារវប្បធម៌ជាតិ គេ រក្សាទុកតែ អ្វីៗ ដែលគេហៅថា ទំនៀមទម្លាប់ជាតិ តែប៉ុណ្ណោះ ពោល គឺ មិនឲ្យមាន ទស្សនៈអ្វីទៀត ក្រៅពីការគោរពទស្សនៈចាស់ឡើយ ។ បើនិយាយឲ្យច្រើន គឺ គេចង់គ្រប់ គ្រងទាសករ ជាងចង់គ្រប់គ្រងពលរដ្ឋ ដែលមាន សេរីភាព និង ការចេះដឹង ។ រីឯតួ នាទី ពិតប្រាកដ របស់ ទីប្រឹក្សា ក៏ពុំអាចមានទៅកើតដែរ ព្រោះអ្នកកាន់អំណាច តែងតែខ្លាចអំណាច របស់គេ ធ្លាក់ទៅក្នុងដៃ ទីប្រឹក្សាតែម្តង ។ ការពិត គឺ ពុំមែន ការ